

प्रकरण दुसरे

संशोधनाशी संबंधित साहित्याचा आढावा

प्रकरण दुसरे

संशोधनाशी संबंधित साहित्याचा आढावा

- २.० प्रस्तावना
- २.१ पूर्वी झालेल्या संशोधनाचा आढावा
- २.२ संशोधनाशी संबंधित साहित्याचा आढावा
- २.३ प्रस्तुत संशोधनाचे वेगळेपण

प्रकरण दुसरे

संशोधनाशी संबंधित साहित्याचा आढावा.

२.० प्रस्तावना

मागील प्रकरणात पर्यवेक्षणाचा अर्थ, त्याचे प्रमुख प्रकार, समस्या विधान समस्या स्पष्टीकरण समस्या संशोधनाचे महत्व, समस्येची व्याप्ती व मर्यादा, संशोधनाची गृहीतके उद्दिष्टे आदि बाबींचा अंतर्भाव केलेला आहे.

या प्रकरणात प्रस्तुत संशोधनात समस्येच्या संदर्भात पूर्वी कोणत्या स्वरूपाचे संशोधन कार्य झालेले आहे, याचा आढावा घेतलेला आहे. त्यामुळे संशोधन समस्येची व्याप्ती निश्चित करणे, संशोधनाची उद्दिष्टे ठरविणे, न्यादर्श ठरविणे, संशोधनाची साधने निश्चित करणे, कार्य पध्दती ठरविणे या बाबी सुलभ झाल्या. संशोधन संबंधित साहित्याचा आढावा म्हणजे प्रस्तुत संशोधन विषयाशी संबंधित जे ज्ञान उपलब्ध आहे याचा अभ्यास होय. एखादया समस्येच्या मुळाशी जाण्यासाठी आढावा हा संशोधन प्रक्रियेतील महत्वाचा भाग आहे. संबंधित संशोधन समस्येशी निगडित साहित्याचा आढावा घेण्याबाबत John Best आणि James Kahn हे आपल्या 'Research in Education' या ग्रंथात म्हणतात.

The student often waste time searching for reference in an Unsystematic way the search for reference is an ever expanding process for each reference a may lead to new list of source researchers may consider these sources as basic

1. The educationl Index
2. Current Index to Journal in education
3. Index to Doctoral Dissertation and Abstracts Internationals .

आज पर्यंत काय माहित आहे? काय माहित नाही? तसेच कशाची चाचणी झालेली नाही? अशा गोष्टींशी निगडीत साहित्याचे सार काढणे म्हणजे संबंधित साहित्याचे समालोचन करणे होय.

संशोधक आपल्या समस्येच्या अनुषंगाने जी पूर्वी संशोधने झालेली आहेत त्यांचा मागोवा घेतला तर याच प्रकारची व भिन्नता असलेली संशोधने अभ्यासली आहेत. ती खालील प्रमाणे-

२.१ पूर्वी झालेल्या संशोधनाचा आढावा

KULKARNI (1982)

Inspection and Supervision of Primary School in Maharashtra with special reference to Marathwada region Ph.D Poona U.1982

कुलकर्णी (१९८२) महाराष्ट्रातील प्राथमिक शाळेतील प्राथमिक शाळेतील पर्यवेक्षण व तपासणी विशेष संदर्भाने मराठवाडा विभाग पीएच. डी. पुणे विद्यापीठ, पुणे.

उद्दिष्टे

१. प्राथमिक शाळेमध्ये वापरल्या जाणाऱ्या तपासणी आणि पर्यवेक्षणाचा अभ्यास करणे आणि त्यामध्ये सुधारणा सुचविणे
२. शिक्षकांना अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेचे चांगले आकलन होण्यासाठी त्यांना उत्तेजन देणे, सहकार्य तसेच मार्गदर्शन करणे आणि अध्यापनासाठी चांगल्या तंत्राचा उपयोग करणे.
३. प्राथमिक शाळेतील मुख्याध्यापक आणि शिक्षक यांची पर्यवेक्षक आणि तपासणी बाबतची मते जाणून घेणे
४. प्राथमिक शाळेतील मुख्याध्यापक आणि शिक्षक यांचे तपासणी अधिकारी व त्याचा दृष्टिकोण (approach) च्या बाबतची मते जाणून घेणे.

५. मुख्याध्यापक आणि तपासणी अधिकारी यांना सूचना देताना येणाऱ्या अडचणींचा अभ्यास करणे आणि त्यांच्यासाठी सुधारणात्मक उपाय सुचविणे.

पध्दती

हा एक सर्व्हे पध्दतीचा अभ्यास आहे या अभ्यासात विशिष्ट क्षेत्राच्या परिस्थितीचा अभ्यास केला आहे. याच्यामध्ये प्रामुख्याने तपासणीचे विश्लेषण, तपासणीच्या अहवालाचे विश्लेषण, तपासणी अधिकाऱ्यांनी दिलेला प्रतिसाद यांचा अभ्यास केला आहे त्यासाठी शिक्षक आणि मुख्याध्यापक यांना प्रश्नावल्या दिल्या गेल्या ८३७५ प्राथमिक शाळेतील २०% म्हणजे १७५ शाळांची निवड नमुना म्हणून केली.

निष्कर्ष

१. प्रशासन आणि शैक्षणिक तपासणी यांच्या मते विशिष्ट असा फरक नाही.
२. मुख्याध्यापक आणि तपासणी अधिकारी नोकर शहा (नोकर शाही) सारखे वागतात
३. तपासणी अधिकाऱ्यांच्या निवडी बाबत विशिष्ट अशी पध्दती नाही.
४. तपासणी अधिकारी प्रशासनाच्या कामाने त्रस्त आहे.

DAHAKI W.Q. (1979)

A Study of Inspection and supervision practices in relation to the changing educational system Ph.D.Edu. Nag. U 1979.

डहाके, डब्ल्यू जी (१९७९) बदलत्या शैक्षणिक पध्दतीच्या संदर्भातून पर्यवेक्षण व तपासणीचा अभ्यास पीएच डी. नागपूर विद्यापीठ, नागपूर.

उद्दिष्टे

१. बदलत्या शैक्षणिक पध्दतीचा सहभागी पर्यवेक्षणाच्या आकलनावर आणि शिक्षक आणि पर्यवेक्षक यांच्या अतिरिक्त कामाचा शोध घेणे
२. पर्यवेक्षणाचे नियोजन, शाळेतील अध्यापन पद्धती, साधने यांचा शोध घेणे आणि पर्यवेक्षण आणि तपासणी यांची उपयोगिता अभ्यासणे.

नमुना निवड / पद्धती

नमुन्यामध्ये ५०० शिक्षक, १०२, माध्यमिक शाळेतील मुख्याध्यापकाचा व ३० शाळेच्या तपासणी अधिकाऱ्याची जे विदर्भातील चार जिल्हयातील होते.

माहिती ही पत्राद्वारे प्रश्नावल्या शिक्षक, मुख्याध्यापक आणि तपासणी अधिकारी यांना पाठविण्यात आल्यानिरीक्षणातून अपेक्षित वारंवारितेतिल फरक अभ्यासण्यासाठी कायस्केवर चाचणीचा वापर केला गेला.

निष्कर्ष

- १) नवीन अभ्यासक्रम / पाठयक्रम राबवून देखील सहभागी पर्यवेक्षणाच्या पद्धतीमध्ये परिणामकारक बदल आलेला नाही.
- २) सर्वसामान्यपणे पर्यवेक्षकांच्या आकलनामध्ये कोणताही बदल घडून आलेला दिसून येत नाही. दैनंदिन पाठ टाचण आणि घटक नियोजन यांच्यावर ज्यादा भर देण्यात यावा. आणि पर्यवेक्षण कार्यक्रम पद्धती
- ३) पर्यवेक्षणाच्या बाह्य स्वरूपामध्ये आणि पर्यवेक्षण कार्यक्रम पद्धती मोठा बदल घडून आलेला नाही.
- ४) पर्यवेक्षकांचे अतिकाम अधिक वाढले आहे पण मुख्याध्यापकांच्या कामामध्ये अधिक परिणाम हा बदलामुळे झालेला नाही

GADGIL A.V. (1976)

Evolution of the concept of of practice of inspection and supervision of secondary school in Maharashtra 1885 onwards Ph.D. Edu. Poona, U 1976.

गाडगीळ ए.व्ही.(१९७९) १८५५ नंतर महाराष्ट्रातील माध्यमिक शाळांमध्ये पर्यवेक्षण आणि तपासणी ह्या संकल्पना व पद्धती उदयास आल्या पीएच.डी. पुणे विद्यापीठ, पुणे.

उद्दिष्टे

१) महाराष्ट्रातील तपासणी आणि पर्यवेक्षण ह्या संकल्पनेच्या उदयाच्या आणि राबविण्याच्या पद्धतीची पाहणी करणे.

पद्धती

माहिती ही प्रामुख्याने पश्चिम महाराष्ट्रातून गोळा केली जिथे पारंपारिक पद्धतीने शैक्षणिक प्रशासन आणि पर्यवेक्षण हे माध्यमिक स्तरावर केले जाते. शालेय तपासणी अहवाल आणि रेकॉर्ड यांच्या बरोबरच प्रश्नावल्या, मुलाखती यांचा वापर पर्यवेक्षण आणि तपासणी बाबतच्या मते गोळा करण्यासाठी वापरली गेली. तपासणी अधिकारी, आणि मुख्याध्यापक यांच्यासाठी प्रश्नावल्या तयार केल्या. २५० प्रतिनिधीक निवडलेल्या मुख्याध्यापकांना प्रश्नावल्या पाठविल्या गेल्या.

निष्कर्ष

- १) पुढच्या खलित्याच्या शिफारशीनुसार शिक्षणशास्त्र विभागाची स्थापना करण्यात आली आणि हे पर्यवेक्षण व नियंत्रण इंग्लंड मध्ये प्रस्थापित होते तसेच होते.
- २) स्वातंत्र्यानंतर वृत्ती, सुरक्षितता आणि स्थैर्य यांच्या मध्ये वाढ झाली मात्र नियंत्रणामुळे त्यांच्या (पर्यवेक्षण) गुणवत्तेमध्ये घसरण झाली. तपासणी अधिकाऱ्यांना जिल्हा परिषदेची जबाबदारी देण्यात आली आहे

Gomathinayagam S. (1992).

The perception of teacher towards the supervisory procedue adapted in the higher secondary school of Tamilnadu M.Phil. Edu. Annamalai .

उद्दिष्टे :

- १) पॅनल पर्यवेक्षणाबाबत शिक्षकांच्या आकलनाचा अभ्यास करणे
- २) वय ,लिंग व शैक्षणिक पात्रता या सारख्या वैशिष्टांचा त्यांच्या आकलनावर परिणाम कारक होतो का हे पाहणे.

पद्धती

३२ उच्च माध्यमिक शाळेतील ३१५ शिक्षकांना प्रश्नावली देवून अभ्यास करण्यात आला ही प्रश्नावली तयार करण्यात आली.

निष्कर्ष

पॅनल पर्यवेक्षणा बाबत शिक्षकांच्या आकलनावर वय, लिंग आणि अनुभव काही परिणाम होत नाही किंवा त्याचा कोणताही संबंध नाही.

शिक्षकाचे आकलन हे एका केंद्रबिंदूभोवती फिरत असते त्याला प्रोत्साहन घटक असे देखील म्हणतात

Patis (1992)

Astudy of the adminitrative and superrisory problems of secondary school head masters of cattack I circle cuttack M.Phil. Edu. Utkal, Uni.

पतीस (१९९२). कटकमधील माध्यमिक शाळेतील मुख्याध्यापकांना प्रशासन आणि पर्यवेक्षणामध्ये येणाऱ्या अडचणींचा अभ्यास करणे एम. फिल. उटकल विद्यापीठ.

उद्दिष्टे :

- १) शैक्षणिक माध्यमिक शैक्षणिक संस्थांच्या मधील शैक्षणिक वातावरणाचा अभ्यास करणे.

- २) माध्यमिक शाळेतील मुख्याध्यापकांना शैक्षणिक प्रशासन आणि पर्यवेक्षण यामध्ये येणाऱ्या समस्या ओळखणे
- ३) अशा समस्यांची कारणे शोधणे
- ४) अशा समस्यांच्या बाबतीत मुख्याध्यापकांच्या मतांचा अभ्यास करणे.

पद्धत

नमुन्यामध्ये ४० माध्यमिक शाळेतील मुख्याध्यापकांचा समावेश करण्यात आला होता. आवश्यक माहिती ही प्रश्नावली, आणि मुलाखतीतून गोळा केली. माहिती ही गुणात्मक पद्धतीने अभ्यासली गेली.

निष्कर्ष

- १) अभ्यासक्रम विषयक समस्येमध्ये अपुऱ्या शिक्षकांच्या नेमणूका आणि शिक्षकांमध्ये व्यवसायिक पात्रतेची कमी यासारख्या समस्या जाणवतात.
- २) शाळा व समाजातील संबंध फायदेशीर असल्याचे बहुतांश मुख्याध्यापकांच्या मते आहे.
- ३) विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीच्या संदर्भात ७५%पाल्याचे पालक हे मुख्याध्यापकाची भेट घेतात.
- ४) मुख्याध्यापकांनी सांगितले की कार्यालयीन कामामध्ये त्यांचे सहकार्य त्यांना मदत करतात.

Mohanty B. (1988)

A study of the pattern and problems of administration and supervision of primary school in Orissa Ph.D. Edu Utkal, Uni.

मोहंती बी.(१९८८) ओरिसामधील प्राथमिक शाळांमधील प्रशासन आणि पर्यवेक्षणाच्या स्वरूपाच्या आणि अडचणींचा अभ्यास करणे पीएच.डी.उटकल विद्यापीठ, उटकल.

उद्दिष्टे

- १) ओरिसा राज्यातील प्राथमिक शिक्षणामधील सध्याच्या प्रशासन आणि पर्यवेक्षणाच्या पद्धतीचा अभ्यास करणे
- २) प्रशासकीय अधिकाऱ्यां कोण-कोणत्या प्रश्नांना सामोरे जावे लागते याचा शोध घेणे.
- ३) प्रश्नाचे मूल्यमापन करणे आणि शक्य अशा संस्था आणि एजन्सी यांचा शोध घेणे ज्या त्यांना सुधारणेसाठी साहय करतील.

पद्धती

ओरिसा राज्यातील प्राथमिक शिक्षणाशी संबंधित प्रशासकीय अधिकाऱ्यांचा नमुन्यात समावेश करण्यात आला राज्यातील प्राथमिक शाळांच्या मधील १००० मुख्याध्यापकांची यादृच्छिक पणे निवड केली या संशोधनासाठी प्रश्नावली आणि मतावली या साधनांचा वापर करण्यात आला.

निष्कर्ष

- १) प्राथमिक स्तरावर पर्यवेक्षण हे प्रशासनापासून वेगळे केले पाहिजे. त्यामुळे तपासणीचे अधिकार हे शैक्षणिक प्रगती पाहण्यासाठी मुक्त असतील.
- २) प्राथमिक शाळेतील मुख्याध्यापकांना आवश्यक प्रशासन विषयक आणि तपासणी विषयक अधिकार दिले गेले पाहिजेत.

Rajmmal. T. (1981)

A critical study of inspection and supervision practices at secondary school stage in tamilnadu Phd. Edu. Kar. U. 1981

राजमल टी. (१९८१) तामिळनाडूतील माध्यमिक शाळा स्तरावरील पर्यवेक्षण व तपासणीचा चिकित्सक अभ्यास पीएच. डी. कर्नाटक विद्यापीठ, कर्नाटक.

उद्दिष्टे

- १) तामिळनाडूतील तपासणी कोड, अनुदान साहय कोड यांचे विश्लेषण आणि शैक्षणिक नियमाबरोबरच माध्यमिक शाळेतील तपासणी अधिकाऱ्याची अपेक्षित भूमिका काय असावी या बाबत मतांचा शोध घेणे.
- २) सन १९७९-८० या वर्षाच्या राज्याच्या माध्यमिक शाळांच्या तनासणी अहवालांचे मूल्यमापन करणे राज्यामध्ये सध्या वापरल्या जाणऱ्या तपासणीच्या औपचारिकतेचा अभ्यास करणे.
- ३) सध्याच्या माध्यमिक शाळांच्या तपासणीबाबत, तपासणी अधिकारी, मुख्याध्यापक शिक्षक यांच्या असणाऱ्या अपेक्षांचा अभ्यास करणे.
- ४) माध्यमिक शाळांचे मूल्यमापन करण्यासाठी साधनांचे विकसन करणे

पद्धती

हे संशोधन ऐतिहासिक, प्रायोगिक, वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचे मिश्रण होते (Combination)प्रश्नावली, मुलाखत, आणि आशय विश्लेषण यासारख्या तंत्राचा वापर केला गेला.

निष्कर्ष

- १) माहिती पुस्तकांमध्ये शाळेतील प्रत्यक्ष कृती प्रधान तपासणी बाबत विशिष्ट अशा सूचना देण्यात आल्या नाहीत.
- २) तपासणी ही प्रामुख्याने तपासणी अधिकऱ्याच्या वस्तुनिष्ठ दृष्टिकोण आणि निरीक्षणावर अवलंबून असते. औपचारिकता ही संपूर्णपणे नसते आणि उद्दिष्टे ही.
- ३) ग्रंथालयाची सुविधा आणि मुख्याध्यापकांचे पर्यवेक्षण यांच्याबाबतच्या बाबींचे योग्य पद्धतीने तपासणी होत नाही.
- ४) तपासणीच्या पद्धतीबाबत शिक्षक व मुख्याध्यापक यांच्या अवबोधामध्ये फरक दिसतो.

GCPI (1981)

A Study of Effectiveness of Panel Supervision in Secondary Schools,
Allahabad Uni. 1981

जी. सी.पी. आय. (१९८१) माध्यमिक शाळेतील पॅनेल/ पथक पर्यवेक्षणाची परिणामकारकता अभ्यासणे - पीएच.डी. अलाहाबाद विद्यापीठ, अलाहाबाद.

उद्दिष्टे

१. माध्यमिक शाळांच्या मधील पथक पर्यवेक्षणांची परिणामकारकता अभ्यासणे.
२. पथक पर्यवेक्षण परिणामकारक बनविण्यासाठी उपाय सुचविणे.

पध्दती

अलाहाबाद मधील दोन जवळची कॉलेज यासाठी निवडण्यात आली. यामध्ये रणजीत पंडित इंटर कॉलेज नैनी आणि मेवालाल अयोध्या स्मरणार्थ इंटर कॉलेज हे हेतूपूर्णरित्या निवडली गेली. तसेच अलाहाबाद शहराजवळची एक शाळा देखील निवडली गेली.

माहिती संकलन करण्यासाठी त्या शाळेचे सन १९७६, १९७७, १९७८ या वर्षांच्या जुन्या रेकॉर्डचा वापर केला गेला. सध्या राबविली जाणारी पध्दती आणि आवश्यक सुधारणा माहिती होण्यासाठी १० प्राचार्य, ५० शिक्षक, २० तज्ज्ञांच्याकडून प्रश्नावली भरून घेतली तसेच सध्याची पथक पर्यवेक्षणाची पध्दत जाणून घेण्यासाठी मुलाखत घेण्यात आली.

निष्कर्ष

१. पथक पर्यवेक्षण हे परिणामकारक नाही आणि फक्त औपचारिकता म्हणून राहिली आहे. शाळांचे प्रशासक किंवा मालक तसेच पर्यवेक्षक यांना देखील त्यांच्या गरजेची जाणीव नाही आहे.
२. अपरिणामकारक असण्याची प्रमुख कारणे म्हणजे पर्यवेक्षणासाठी कमी वेळ, आणि पथक मधील सदस्यांना माध्यमिक शाळेमध्ये काम करण्याचा अनुभव नाही.

Gupta S. L. (1981)

A Study of the Time Spent on Supervision in Girls Schools in Meerut District, NCERT, 1981.

गुप्ता एस. एल. (१९८१) मीरत जिल्ह्यातील मुलींच्या शाळेमध्ये पर्यवेक्षणासाठी वापरल्या जाणाऱ्या वेळेचा अभ्यास करणे. एन.सी.ई.आर.टी.

उद्दिष्टे

१. प्राथमिक स्तरावर काम करणारे पर्यवेक्षक शाळा भेटीवर असताना कोणकोणत्या बाबींना वेळ खर्च करतात याबाबतची माहिती गोळा करणे.
२. विविध वर्ग आणि विविध विषय यावर खर्च केल्या जाणाऱ्या वेळेची तुलना करणे.
३. प्रत्यक्ष काम करणे आणि त्यासाठी घालून दिलेले नियम यांची तुलना करणे.

पध्दती

यासाठी प्रश्नावली या साधनांचा वापर केला गेला तसेच मुलाखती देखील घेण्यात आल्या. यादृच्छिक पध्दतीने ५० टक्के पर्यवेक्षकांची निवड करण्यात आली. तसेच त्यांच्या ग्रुपनी कोणकोणत्या कामांना अधिक बाबींवर किती खर्च केला हे नोंद करण्यात आले, शालेय पर्यवेक्षण, शाळेतील रेकॉर्डचे पर्यवेक्षण, वर्गअध्यापन कार्याचे पर्यवेक्षण.

निष्कर्ष

१. शालेय पर्यवेक्षणासाठी कमीत कमी ११० मिनिटे आणि जास्तीत जास्त ३२५ मिनिटे वेळ वापरला जातो.
२. शालेय पर्यवेक्षणासाठी सरासरी २१.५ मिनिटे वापरली जातात. जास्तीत जास्त ३० मिनिटे व कमीत कमी १५ मिनिटे.
३. पर्यवेक्षक शालेय रेकॉर्ड आणि आर्थिक बाबींसाठी सरासरी ४४ मिनिटे वापरतात, जास्तीत जास्त ९० मिनिटे व कमीत कमी २० मिनिटे वापरतात.
४. शैक्षणिक कामांच्या पर्यवेक्षणासाठी सरासरी १४३ मिनिटे वेळ वापरला जातो व जास्तीत जास्त २४० मिनिटे व कमीत कमी ६० मिनिटे वापरली जातात.

Mandliya S. S., Gupta, S.P. and Shrimali N. L. (1990)

A Study of the Academic Programmes and School Supervision by Educational Administrative Officers.

(Independent Study Udaipur State Institute of Education Research and Training)

उद्दिष्टे

१. शालेय प्रशासकीय अधिकारी यांच्या मार्फत राबविल्या जाणाऱ्या शैक्षणिक कार्यक्रमाची स्थिती जाणून घेणे.
२. प्रशासकीय अधिकाऱ्याकडून केल्या जाणाऱ्या शालेय पर्यवेक्षणच्या सदय परिस्थितीची ओळख करून घेणे.
३. शालेय कार्यक्रम अधिक प्रभावी करण्यासाठी उपाय योजना सुचविणे तसेच शालेय पर्यवेक्षण अधिक परिणामकारक करण्यासाठी उपाय सुचविणे.

पध्दती

२० प्रशासकीय अधिकाऱ्यांची राज्यांच्या १३ जिल्ह्यातून हेतू पुरस्कररित्या निवड करण्यात आली. प्रश्नावली व मुलाखतीचा वापर केला. संकलित माहिती टक्केवारी आणि सरासरी काढण्यात आली.

निष्कर्ष

१. गळतीचे प्रमाण हे १०% ते ४०% दरम्यान आहे.
२. ६०% प्रशासकीय अधिकारी त्यांच्या सहकाऱ्यांच्या (Subordinate) समवेश चर्चा करित नाहीत.
३. अधिकांश जिल्ह्यामध्ये मुख्याध्यापकांच्या फोरमच्या (Forum) च्या दोन ते तीन मिटिंग घेतात व ३५% जिल्ह्यामध्ये प्राथमिक स्तरावरील मुख्याध्यापकांच्या फोरमची एक मिटिंग होते.

४. जिल्हा शैक्षणिक संशोधन फोरमची मिटिंग फक्त पाच जिल्ह्यामध्ये होते.
५. ७० टक्के शालेय प्रशासकीय अधिकारी हे फक्त स्वतःचे जिल्ह्याचे शैक्षणिक नियोजन तयार करतात आणि ६०% अधिकारी फक्त शैक्षणिक नियोजनांचे मूल्यमापन करतात.

२.२ संशोधनाशी संबंधित साहित्याचा आढावा

आर.टी. थिंगळे (जून २००७) आपत्ती व्यवस्थापन आणि शिक्षकांची भूमिका

या लेखात आपत्ती व्यवस्थापनाचा अर्थ व शिक्षकांची भूमिका सांगितली आहे. राष्ट्रीय आपत्ती व्यवस्थापन आयोग भारतामध्ये १९९३ ला स्थापन झाला. आपत्ती व्यवस्थापन म्हणजे आपत्ती पासून बचाव करणे. आपत्तीस तोंड देणे आणि आपत्तीमधून पूर्वस्थितीला येण्यास समर्थ बनविण्यासाठी पूर्व नियोजनाची दृष्टी देणे म्हणजे आपत्ती व्यवस्थापन. आपत्ती व्यवस्थापन ही एक प्रक्रिया असून प्रक्रियेत पूर्व निश्चित उद्दिष्टांच्या प्राप्तीसाठी निर्णय घेणे व मानवी कृतीवर नियंत्रण या बाबींचा समावेश होतो. बेसुमार जंगल तोड झाल्यामुळे काही प्रदेश अति दुष्काळ झाले आहेत. तसेच खाड्या नद्या बुजवल्यामुळे नैसर्गिक भौगोलिक रचना बिघडल्यामुळे आपत्ती निर्माण झाल्या आहेत.

सूर्यकांत कुलकर्णी (ऑगस्ट २००७) 'नियोजन म्हणजे काय असतं भाऊ'

या लेखात नियोजनाचा नेमका अर्थ सांगितला आहे. नियोजन व शब्द कुटुंब नियोजनामुळे भारतीयांना अतिपरिचित झालेला आहे. स्वातंत्र्य मिळाल्यापासून हे कुटुंब नियोजन खाते कार्यरत असूनही साठ वर्षांत १०६ कोटी पर्यंतमजल मारली आहे. नियोजन हे सतत बिघडलं जाते. विकासाच आणखी एक मूलभूत क्षेत्र म्हणजे शिक्षण क्षेत्र या शिक्षण क्षेत्रातलं नियोजन मुलांच्या शिक्षणासाठी आहे की खाजगी शिक्षण संस्था वाढवण्यासाठी हा एक संशोधनाचा विषय होणार आहे. प्रत्येक नागरिक शिक्षित असला पाहिजे अस धोरण पाहिजेच पण त्याच बरोबर आपल्या समाजाला कोणत्या कौशल्यपूर्ण कारागरांची व शिक्षणाची गरज आहे याच ही नियोजन असणे गरजेचे आहे.

रंजना संतोष गटकळ (सप्टेंबर २००७) नैसर्गिक प्रशासनाच्या अपेक्षित भूमिका :

या लेखात नैसर्गिक आपत्ती कशा निर्माण होतात व या नैसर्गिक आपत्तींना तोंड देण्यासाठी प्रशासनाची भूमिका सांगितली आहे. प्रामुख्याने गरिबी लोकसंख्या वाढ ज्ञान व माहितीची कमतरता शहरीकरण व पर्यावरणाचा ऱ्हास ही आपत्ती ओढवण्याची कारणे आहेत. ही कारणे परस्परांमध्ये गुंतली गेलेली आहेत. चंगळवाद व भ्रष्टाचार या दोन कारणांनी त्यात भर पडली आहे. वरील सर्व कारणांना दूर करण्यासाठी प्रशासनच खंबीर भूमिका घेऊन मानव निर्मित व निसर्गनिर्मित आपत्तींना तोंड देण्यास समर्थ समाज उभा करू शकतो. यासाठी आपत्ती व्यवस्थापन संकल्पना व आपत्ती व्यवस्थापन पायऱ्या लक्षात घेऊन शासनाने योजना आखल्या पाहिजेत आपत्ती व्यवस्थापन म्हणजे आपत्ती पासून बचाव करणे.

नवनाथ खेनट (जून २००४) 'शालेय नियोजन'

या लेखात शालेय नियोजन सांगितले आहे. पटनोंदनी व उपस्थितीचे नियोजन यासाठी कुठलाही तक्ता शाळेत नसतो. पण शालेय वर्षाला सुरवात होण्यापूर्वीच किंबहुना मागील वर्षाच्या शेवटी सर्वेक्षणाच्या माध्यमातून शाळेत दाखल होण्यासाठी पात्र असलेल्या मुलांमुलींची यादी केली जाते. त्यानंतर अभ्यासक्रमाचे वार्षिक नियोजन केले जाते. वार्षिक नियोजनापूर्वी शिक्षक निहाय वर्ग वाटणी व प्रत्येक वर्गाच्या वेळापत्रकाचा विचार करणे अगत्याचे आहे. वर्ग वाटणी ही शिक्षकांना विचारात घेऊन त्याच्या सहमतीने करणे कधीही श्रेयस्कर ठरते. प्रत्येक वर्गाचे आठवड्याचे वेळापत्रक तयार करताना त्या वर्गाला अभ्यासक्रमानुसार असणारे विषय, त्या विषयाला दिलेल्या तासिका, विषयाची काठिण्य पातळी इ. बाबी विचारात घेण्याची गरज असते.

सतीश पोरे (मे २००६) बेंच मार्किंग प्रकल्पाचे नियोजन

या लेखात बेंच मार्किंग प्रकल्पाचे नियोजन सांगितले आहे. केंद्र सरकारच्या मनुष्यबळ विकास समितीने १९९० च्या सुमारास ही पध्दती वापरून तत्कालीन शिक्षणस्थितीचा अभ्यास केला. बेंच मार्किंग प्रकल्प व्यवस्थित पार पाडावयाचा असेल तर त्याचे नियोजन महत्त्वाचे असते. पहिली पायरी म्हणजे कशाचे बेंच मार्किंग करावयाचे आहे हे ठरविणे आवश्यक असते ते निश्चित करण्यापूर्वी बेंच मार्किंग अभ्यास गट नेमणे योग्य नसते अभ्यास विषयाशी संबंधित तज्ज्ञांचा गट नेमल्यास त्या त्या विषयाची कल्पना असते.

श्री. बी. एन. कांबळे (फेब्रुवारी १९९५) परीक्षेतील पर्यवेक्षण एक आव्हाण

या लेखात परीक्षेतील पर्यवेक्षण हे एकविसाव्या शतकातील समस्या बनणार आहे असे सांगितले आहे. परीक्षेतील कॉपी हा प्रकार महत्त्वाचा व अत्यंत गंभीर असा विषय आहे. हे एक आव्हाण आहे, कारण त्याचा प्रसार, प्रचार आणि वापर परीक्षाखोलीत इतका आहे की काही दिवसांनी कॉपी न करणे हा गुन्हा ठरण्याची शक्यता वाटते. त्यामुळे परीक्षेतील पर्यवेक्षण ही शिक्षकांकडील जटिल समस्या झाली आहे. शिवाय कॉपी प्रकार राबविण्यासाठी प्रयत्न करणे म्हणजे एक आव्हाण स्वीकारण्यासारखे आहे. कॉपीमुळे काहीवेळा चुकीची उत्तरे लिहिली गेल्याने उलट गुण गमवावी लागतात. कॉपी प्रकार थांबवायचा असतील तर शिक्षकांनी हे आव्हाण पेलले पाहिजे.

नितीन जगताप (नोव्हेंबर २००७) शिष्यवृत्ती परीक्षा नियोजन यशाचे

या लेखात शिष्यवृत्ती परीक्षेचे नियोजन करून यश प्राप्ती होते असे सांगितले आहे. विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास साधत असताना शाळास्तरावर अभ्यासपूरक उपक्रम अभ्यासेत्तर उपक्रम यांचे आयोजन केले जाते. त्यातीलच एक म्हणजे शिष्यवृत्ती परीक्षा. या परीक्षेत बऱ्याच विद्यार्थ्यांना यश मिळते सुध्दा, पण विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करताना नियोजन पूर्वक निश्चित

दिशा दिली व मार्गदर्शन केले तर आपण यशापर्यंत पोहचतो पूर्वमाध्यमिक शिष्यवृत्ती परीक्षेला बसलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी हमखास यशासाठी ६२ दिवस हा उपक्रम शालेय स्तरावर राबविला जावा. यामुळे शिष्यवृत्तीच्या संपूर्ण अभ्यासक्रमाची ओळख घेऊन विद्यार्थी गुणवत्तेत येतो.

किरण नागतोडे (मार्च २००७) सहशालेय उपक्रमातून पर्यावरण शिक्षण

या लेखात सहशालेय उपक्रमातून विद्यार्थ्यांच्यात पर्यावरण व्यवस्थापन व संरक्षणाबाबत जागृत करण्याबाबत सांगितले आहे. पर्यावरण शिक्षणापेक्षा पर्यावरण व्यवस्थापन ही व्यापक कल्पना आहे. पर्यावरण व्यवस्थापन प्रक्रियेत सर्वांनी व्यवस्थित हातभार लावला तर, पर्यावरण असमतोल कमी होईल. वर्ग स्वच्छता व वर्ग सजावट, वृक्षारोपण व वृक्ष दिंडी, पर्यावरण दिन व पर्यावरण सप्ताह साजरे करणे, सजग व जागरूक कार्यक्रम, शैक्षणिक सहल, पर्यावरण संवर्धन कृती कार्यक्रम या सहशालेय उपक्रमातून पर्यावरण व्यवस्थापन विद्यार्थ्यांच्यात निर्माण करता येईल. पर्यावरण शिक्षण व्यवस्थापन हे भविष्यात केवळ जाणीव जागृती इतपत मर्यादित न ठेवता ते कृतिनिष्ठ व उपक्रमधिष्ठित स्वरूपाचे बनवावे लागेल.

**Educational Administrator : An Entrepreneur and Incubator
of Ideas - Umrao Singh Chaudhari**

उमरावसिंग चौधरी (मार्च २००८) शैक्षणिक प्रशासक.

कल्पनेचा व्यवस्थापक आणि प्रोत्साहन देणारा शिक्षणात प्रशासन हे सेवा माध्यम ते अध्यापन संशोधन आणि विस्तारीत कार्यात अखंड असावे एखादी व्यक्ती चांगला शैक्षणिक प्रशासक हा चांगला शिक्षक असल्याशिवाय होवूच शकत नाही. म्हणूनच तेथे शैक्षणिक प्रशासकास अध्यापनाकडे किंवा संशोधनाकडे परत येण्याची संधी असते आणि शिक्षकांसाठी प्रशासनाकडे जाण्याची संधी असते. शैक्षणिक प्रशासन आणि अध्यापन यांनी एकमेकांना प्रेरणा साह्य आणि वृद्धीगत हे सतत एकमेकांच्या भूमिका बदलून केले पाहिजे. प्रशासकांना सतत

संस्थेतील वातावरण वृद्धीगत करण्यास भर दिला पाहिजे. मुलांच्या समोर उच्च अपेक्षा ठेवल्या पाहिजे किमान कौशल्य विकसनावर भर दिला पाहिजे आणि अध्ययनार्थींच्या अनुदेशन कार्यक्रमाची पाहणी केली पाहिजे.

२.३ प्रस्तुत संशोधनाचे वेगळेपण

वरील संबंधित साहित्य व संशोधनाच्या अभ्यासावरून आपणास असे दिसून येते की, बरेचसे संशोधन हे प्राथमिक शाळेतील पर्यवेक्षण व तपासणी याबाबत आढळून येते तसेच काही संशोधने ही शैक्षणिक प्रक्रियेच्या बदलत्या स्वरूपाचा पर्यवेक्षण आणि तपासणी बाबत झालेली आहेत.

माध्यामिक शाळांच्या मध्ये पर्यवेक्षण आणि तपासणी या संकल्पनाचा उदय, पथक पर्यवेक्षणाबाबतचे शिक्षकांचे आकलन, मुख्याध्यापकांना प्रशासन व पर्यवेक्षणामध्ये येणाऱ्या अडचणी याबाबत संशोधने झालेली आहे. त्याचबरोबर प्राथमिक शाळेमधील प्रशासन आणि पर्यवेक्षणाबाबत, पथक पर्यवेक्षणाची परिणामकारकता अभ्यासणे. पर्यवेक्षणासाठी वापरल्या जाणाऱ्या वेळेबाबतही संशोधने झालेली आहेत.

परंतु “पर्यवेक्षण” या व्यापक संकल्पनेबाबत अजुनही संशोधन झालेले नाही. माध्यमिक शाळेतील पर्यवेक्षण यावर संशोधन झाले तर. सध्याच्या पर्यवेक्षणाचे स्वरूप स्पष्ट होईल त्यामुळे त्या पर्यवेक्षकांना येणाऱ्या अडचणी, त्यांना येणाऱ्या समस्या, एकंदरीत पर्यवेक्षणात राहणाऱ्या त्रुटी. या पर्यवेक्षणाबाबत पर्यवेक्षकांची मते, शिक्षक, मुख्याध्यापक यांची मते व भविष्यकालीन पर्यवेक्षण परिणामकारक बनविण्यासाठी उपाय सुचविले जाणार आहेत व त्याचा फार उपयोग होईल म्हणून या संशोधनाचा विषय निवडलेला आहे.